

Det samme kan vel en bloc siges om hele den danske centraladministration i disse kritiske måneder, og dette må gælde, uanset at Herschend i slutningen af sin beretning ikke kan tilbageholde en vis bitterhed over utilstrækkelig brug af den interne hustelefon. Selv ringede han ofte, når det brændte på, mens opkaldene fra København blev sjældnere, ligesom han følte sig utilstrækkelig orienteret ved overtagelsen af det byrdefulde hverv i Silkeborg. En vis følelse af isolation blev uundgåelig. Der blev langt fra Slotsholmen til medarbejderne i Silkeborg, der måske også havde svært ved at erkende travlheden i de københavnske departementer, hvor man unægteligt havde hænderne fulde. Det føles naturligt at parallelisere med den jyske modstandsbevægelse og antyde en generel tendens, at det betrængte Jylland i de måneder blev en fjern provins med sine helt specielle problemer, ikke altid sanset på hovedstadens brosten.

Lad eftertiden bedømme. Eftertiden er også daværende fuldmægtig i indenrigsministeriet, senere landshøvding i Grønland og stiftamtmand P.H. Lundsteen, der blev en af Herschends vigtigste medarbejdere i hele Silkeborgperioden. Uden en historisk græsrodsundersøgelse af kontorets samlede indsats kommune for kommune kan han måske lige så lidt som Herschend bedømme den fulde værdi af kontorets virke, men han kan i det mindste bedømme sin daværende chef. Det gør han i en indledning til beretningen med varme og beundring for personen Herschend, hvem han sikkert altfor beskedent tillægger næsten hele æren for, at kontoret opnåede den autoritet, der var basis for indflydelse over for det jalousi-forrevne og ofte inkompetente tyske hierarki. Han kan bl.a. bevidne, at man fra tysk side videst muligt søgte at undgå »vrøvl med Herschend«, og

han kan vidne om Herschends flid forud for enhver vigtig forhandling og om den selvsikkerhed, grænsende til arrogance, der var en del af Herschends væsen, når han aflagde den interne rolle som kontorets »hyggeonkel« og procederede den danske sag over for sine ofte brøsigge modparter. Men »Stiftamtmand Herschend, p.t. Silkeborg« var altså også medarbejderne, og Herschends beretning er da også spækket med anerkendelse til disse medarbejdere, Worsaae, Køningsfeldt, Henningsen, Lundsteen, Sabroe m.fl.

I dag, hvor tjenestemandsbegrebet er under debat, er det velgørende og tankevækkende at genopleve en tid, hvor en stribe uselviske og gennemloyale tjenestemænd var deres løn værd i guld.

Jørgen Hæstrup

Københavns Historie. Bind 1. indtil 1660, Byen og Borgen Havn, ved Erik Kjersgaard; bind 2. 1660-1728, Residens- og Hovedstad, ved Helge Gamrath. (Gyldendal, 1980). 336 og 328 s. ill., pr. bind kr. 250,00.

Det er nu godt og vel hundrede år siden, at Københavns historie er nogenlunde udførligt skildret, hvorfor dette planlagte seksbindsværk turde udfylde et hårdt tiltrængt savn. Nok henviser forordet til Carl Bruuns populære arbejde (fra 1886); men litteraturfortegnelsen indledes dog med taknemmelige ord om Oluf Nielsens indsats. Og typisk for vor tid skal hovedvægten lægges på nyere tid med det næppe helt tilfredsstillende resultat, at første bind skal gå ab urbe condita og frem til ca. 1600, unægtelig en stor mundfuld, som den kendte historiefortæller Erik Kjersgaard fornuftigvis har søgt at klare ved simpelthen at udvælge en række tværsnit.

Efter en kort redegørelse for de ældste bebyggelsesforhold, bl.a. stednavneundersøgelser, fastslås – ikke mindst på basis af Ramsings studier – det ældste *Havn* at have ligget i firkanten mellem Rådhuspladsen, Vestergade og Nytorv omkring den på reformationstiden forsvundne St. Clemens kirke. Første hovedafsnit bliver naturligvis om bispestaden København med gennemgang af stadsretten 1293, medens erhvervsforhold især må dokumenteres arkæologisk, og i forfatterens velkendte, livligt fortællende stil refereres en række fra rigshistorien hentede, men for bispebyen vigtige begivenheder som holstenerkrige og hanseaterproblemer.

Hovedstykket bliver her en udnyttelse af Roskildebispens Jordebog (ca. 1370), hvor en tur igennem Nørregade viser kirkens dominerende stilling som grundejer, medens lejernes tilnavne (bevares med al mulig forsigtighed) antyder erhvervet (især skomagerne virker fremtrædende), og hvor det høje antal rent tyske navne viser noget om indbyggernes internationale præg, ja flere synes kommet så langt fra som fra Westfalen. Derimod er de første sikre kilder om lav så sene som fra tiden, umiddelbart før kronen 1416 overtog magten i staden.

Det store, altid tilstedeværende problem med hensyn til Københavns historie er, at det fra nu af bliver stedse vanskeligere at holde det lokale og det rigshistoriske aspekt ude fra hinanden, og det ville utvivlsomt også give et helt falsk indtryk, hvis man konsekvent forsøgte at gøre det. Men i betragtning af det for senmiddelalderens vedkommende næsten overvældende kildemateriale (vedrørende lokalkirkehistorien således udnyttet af Rørdam) turde genfortællingen af klassiske anekdoter (Christoffer af Bayern skildret i lyset af den svenske Rimkrønike, kong Hans

og Christiern II ikke mindst via Svaning) være et tilbageskridt. Ligså turde man ud fra vor egen tids erfaringer om vold imod sagesløse stille sig lidt tøvende over for den gentagne betoning af middelalderens »mere utilslørede brutalitet« og tilbøjelighed til »at løse problemer ved vold og selvtægt«! Ved skildringen af Københavns belejring 1535-36 ligger pointen således i, at de hjemlige forhold *ikke* kunne sammenlignes med de samtidige i Münster!

Også efter 1536 spiller riget en vigtig rolle for byen; her holdtes som regel rigs- og herredage; den nye kirkeordning medførte, at bispemodderen flyttede hertil fra Roskilde, og det reformerede universitet fik blivende betydning. Omsider skildres bystyret lidt mere detaljeret; men som residensstad mærkes kongens hyppige nærværelse, såvel med slots- og flådebyggeri som med den økonomiske politik, hvor f.eks. Islandshandelen begynder at blive en københavnsk specialitet. Og især det for staden specielle statholderskab viser tydeligt, at der her er tale om en by uden for det almindelige. Således skal Christoffer Walckendorf have ryddet op i et inkompetent, for ikke at sige korrupt magistratskoteri.

Det er en stor fornøjelse at åbne Helge Gamraths bind, og vel har denne blot tidsrummet 1600-1728 at gøre rede for; men bindet er fornuftigvis delt i to lige store halvdele, fordi Christian IV's næsten middelalderlige småstad er så helt forskellig fra enevældens internationale storby. Og med bred udnyttelse af et stort samtidigt erindringsmateriale kan han understrege dette ved med biskop Gerner 1691 at udbryde, at København ikke er til at kende igen. Med en festlig optakt skildres byen, som den så ud ved Christian IV's kroning, hvorefter den gamle bys topografi gennemgås. Men derpå er det atter kongemagtens virke,

der står i centrum, således manufaktur og kompagnieksexperimenter, og trods de talrige brande turde den dag i dag fjerde Christians særprægede bygningsværker være karakteristiske for staden. Foruden de talrige erindringer giver nu også tingbøgerne deres besyv med, om end ifølge sagens natur gerne med hensyn til tilværelsens skyggesider.

Takket være omhyggelige bygningsopmålinger m.m. kan vi omsider vove os indenfor i borgerhusene, og via samarbejdet kongeby er vi fremme ved enevældens indførelse 1660, hvilket mere end noget andet gjorde staden til Kongens København. Her kunne det måske have været understreget, at de mange administrative særrettigheder, København besidder den dag i dag, går tilbage til de da erhvervede privilegier, ja om det så er magistratens ret til direkte adgang til kronen, anvendtes denne som bekendt såvel 1848 som 1920!

Som Christian IV havde tilføjet Christianshavn, fik byen nu ved indlemmelsen af »Frederiksstaden« mere end fordoblet sit område, og folketallet er givet mangedoblet i løbet af dette tidsafsnit, vel ikke mindst grundet voksende bureaukrati, hær og flåde, og det anslås, at mellem 1/3 og 1/2 af befolkningen havde økonomisk forbindelse til en eller anden statsinstitution. Dermed voksede de lokale problemer i den grad, at bystyret (magistrat og de 32 mænd) ikke var opgaverne voksen, hvorfor hyppige kgl. kommissioner tog sig af presserende problemer. Såvel oprettelsen af et specielt politimesterembede som et organiseret fattigvæsen hører hjemme i denne periode, medens det må være en lapsus, der får forfatteren til på grund af periodens reformer helt at overse det allerede omkring 1645 betydeligt udviklede skole- og undervisningsvæsen. Og med øjen-

vidneberetninger om Københavns brand 1728 slutter det uhyre læseværdige bind, der fuldt ud tilfredsstiller de krav, man kan og bør stille til en forsvarlig populærhistorie. Blot må jeg anholde den evindeligt gentagne trav, at København havde lige så mange indbyggere som resten af Danmarks købstæder tilsammen. Monarkiets øvrige storbyer var nu engang Altona, Flensborg, Bergen og snart også St. Thomas, en art »regionalcentre«, på hvilken baggrund man langt bedre forstår denne tilsyneladende mangel på »ligevægt« mellem kongerigets byer.

Foruden ros til de udmærkede illustrationer og det meget instruktive kortmateriale skal bemærkes, at hvert bind afsluttes med en udførlig litteraturliste.

Troels Dahlerup

Harald Jørgensen: *Thi kendes for ret – Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919*. Administrationshistoriske studier (Rigsarkivet – G.E.C. Gad, 1980). 451 s., ill., kr. 122,00.

Enhver, der har skullet anvende københavnske retsakter og som følgelig har været ved at løbe sur i de talrige indbyrdes konkurrerende jurisdiktioner under den ældre enevælde, vil vide at påskønne dr. Harald Jørgensens skrift, der udsendt i Forskningsrådets planlagte serie af administrationshistoriske studier indeholder en detaljeret redegørelse for disses historie fra enevældens indførelse og frem til retsplejereformen 1919.

Højest naturligt udelades de helt specielle militære retter, og læseren bliver hurtigt klar over, at også de – i øvrigt næsten ukendte – gejstlige retter ej heller behandles her.

Med hofret, borgret, byting og råd-